

Agnieszka Małgorzata KASTORY

Uniwersytet Jagielloński

agnieszka.kastory@uj.edu.pl

POLSKA WOBEC EMANCYPACJI POLITYCZNEJ ŁOTWY I ESTONII W LATACH 1989-1991¹

ABSTRACT Poland's attitude towards political emancipation of Latvia and Estonia in 1989-1991

Year 1988 saw the beginning of the political emancipation of Latvia and Estonia. Both republics declared that the decisions about their incorporation in the Soviet Union – taken by their respective parliaments in 1940 – were illegal, and therefore null and void. Both countries took advantage of the freedoms gained as a result of Mikhail Gorbachev's political reforms, and obtained international support for their independence aspirations. Poland found itself in a tricky situation. On the one hand, it supported Latvia and Estonia's endeavours, but on the other hand, it advocated the territorial integrity of the USSR. Minister of Foreign Affairs Krzysztof Skubiszewski defined the policy towards the former Soviet republics as a policy of adaptation to the progressing "pluralism" within the Soviet Union (so-called 'dual-track policy'). Poland maintained interministerial contacts with the Baltic republics, accepted their delegations, supported their gradual emergence in the international arena as individual entities, even though within the framework of the Soviet delegation. However, Polish officials avoided actions that could be regarded as formal recognition of the Baltic states' independence. Given the restrictions that tied up the Polish Ministry of Foreign Affairs, it was the delegates and senators from the CPC club that performed a significant role in the Polish diplomatic efforts. Their visits to the Baltic republics, seen as part of interparliamentary contacts, encouraged trust in the mutual relations and contributed to the promotion of

¹ Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu nr 11H13046582, finansowanego przez Narodowy Program Rozwoju Humanistyki. Sprawa Litwy została omówiona w odrębnym tekście.

the Polish dual-track policy. Once the independence of the Baltic states was officially recognised by the Soviet Union, Poland resumed the relations with Lithuania, Latvia and Estonia.

Słowa kluczowe: Łotwa, Estonia, ZSRR, konferencja w Ronneby, KBWE, polityka dwutorowości, Obywatelski Klub Parlamentarny, BATUN

Keywords: Latvia, Estonia, the Soviet Union, Ronneby Airport Conference, CSCE, dual-track policy, the Civic Parliamentary Club, BATUN

Przemiany polityczne zachodzące w ZSRR w latach 1988-1991 oraz rosnąca emancypacja republik związkowych, a zwłaszcza Litwy, Łotwy i Estonii, stawały przed polską dyplomacją szczególne wyzwania². Republiki bałtyckie starały się zwiększyć swoją aktywność międzynarodową, wykorzystując zapisy Konstytucji ZSRR z 1977 r. Zgodnie z jej art. 80. miały prawo nawiązywać stosunki z obcymi państwami, zawierać z nimi traktaty, wymieniać przedstawicieli dyplomatycznych i konsularnych, uczestniczyć w pracach organizacji międzynarodowych. Z drugiej strony art. 73 Konstytucji precyzował, że to organa federalne określały zakres kontaktów zagranicznych republik i je koordynowały. Rola republikańskich ministerstw spraw zagranicznych sprowadzała się do relacji z partiami komunistycznymi w ramach ZSRR oraz utrzymywania kulturalnych i handlowych stosunków z państwami trzecimi. Każda aktywność zagraniczna była zgłaszana do Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSRR i kontrolowana przez KGB. Władze republikańskie nie mogły zaprosić zagranicznych gości bez zgody radzieckiej administracji, która decydowała o wydaniu wizy³.

Ustawa z dnia 26 kwietnia 1990 r. pozwalała republikom utrzymywać międzynarodowe kontakty z państwami trzecimi i organizacjami międzynarodowymi, jednak ich zakres oraz generalne kierunki kontaktów gospodarczych z zagranicą ustalały organa federalne⁴.

Oficjalne kontakty republik bałtyckich z Polską przed 1989 r. były bardzo ograniczone, a wizyty ich przedstawicieli odbywały w ramach spotkań Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (TPPR) lub Estońskiego i Litewskiego Towarzystwa Przyjaźni i Łączności Kulturalnej z Zagranicą i dotyczyły wydarzeń kulturalnych⁵. W 1987 r.

² W odniesieniu do Litwy, Łotwy i Estonii stosuję określenie „republika” do sierpnia 1991 r., podkreślając, że nie były to wówczas niepodległe państwa.

³ M. Lesage, *La crise du fédéralisme soviétique*, „La documentation française” 1990, nr 4905/5, s. 12, 79, 84; P. Vares, O. Zurjari, *Foreign Policy*, „Nationalities Papers” 1995, Vol. 23, nr 1, s. 61-62.

⁴ M. Lesage, *La crise du fédéralisme...*, s. 84.

⁵ E. Basiński, *Polska – ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń, 1944-1971*, red. T. Cieślak, Warszawa 1973, s. 197, 265-266, 304, 396, 424.

Polska Akademia Nauk podpisała z Łotewską Akademią Nauk (2 października) i z Akademią Nauk Estońskiej SRR (16 grudnia) umowy o współpracy⁶.

EMANCYPACJA ESTONII I ŁOTWY W LATACH 1989-1991

W kwietniu 1988 r. uformował się w Estońskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej Front Ludowy. W deklaracji Frontu z 30 kwietnia 1988 r. zapowiedziano dążenie do uzyskania w ramach ZSRR suwerenności i samodzielności gospodarczej⁷.

W dniu 16 listopada 1988 r. Rada Najwyższa Estonii przyjęła Deklarację suwerenności Estońskiej SRR i pierwszeństwo prawa republikańskiego przed związkowym. Prezydium Rady Najwyższej ZSRR 26 listopada 1988 r. uznało tę deklarację za nieważną, mimo to Rada Najwyższa Estonii postanowiła 18 stycznia 1989 r. nadać językowi estońskiemu status państwowego. Miesiąc później przywrócono estońską flagę narodową (23 lutego 1989 r.)⁸.

Front Ludowy Estonii w wyborach na Zjazd Deputowanych Ludowych ZSRR (26 marca 1989 r.) zdobył najwięcej mandatów: 22 na 30 przyznanych Estonii. Po wyborach Rada Najwyższa Estonii ogłosiła samodzielność gospodarczą republiki (18 maja 1989 r.), a rząd Estonii przyjął wytyczne do wprowadzenia własnej waluty (11 listopada 1989 r.). W dniu 12 listopada 1989 r. Rada Najwyższa Estonii uznała za nieważną decyzję estońskiego parlamentu z 1940 r. o utworzeniu Estońskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i włączeniu jej do ZSRR. Status Estońskiej SRR określono jako okupację⁹.

Niektóre decyzje Rady Najwyższej Estonii uzyskały sankcję Zjazdu Deputowanych Ludowych ZSRR, który 27 listopada 1989 r. przyznał republikom związkowym autonomię gospodarczą, począwszy od 1 stycznia 1990 r., a 24 grudnia 1989 r. potępił pakt Ribbentrop–Mołotow jako bezprawny już w chwili podpisania. Rada Najwyższa Estonii zaapelowała wówczas do Rady Najwyższej ZSRR, aby podjąć rozmowy o przywróceniu statusu Estonii sprzed inkorporacji do ZSRR¹⁰.

W wyborach do Rady Najwyższej Estonii z 18 marca 1990 r. na 105 mandatów 32 zdobyli kandydaci Frontu Ludowego, 79 deputowanych było Estończykami, 20 Rosjanami, 6 innych narodowości. Przewodniczącym Rady Najwyższej został Arnold Rüütel¹¹.

Nowa Rada Najwyższa 30 marca 1990 r. przyjęła Uchwałę o statusie państwowym Estonii, w której stwierdzono, że estońska republika nigdy nie przestała istnieć, ale była

⁶ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie (dalej: AMSZ), sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1.

⁷ J. Darski, *Estonia. Historia, współczesność, konflikty narodowe*, Warszawa 1995, s. 36-37.

⁸ *Tamże*, s. 39, 41-42; „Nationalities Papers” 1995, Vol. 23, nr 1, s. 246 (chronologia wydarzeń).

⁹ J. Darski, *Estonia. Historia...*, s. 42-43.

¹⁰ *Tamże*, s. 44.

¹¹ „Nationalities Papers” 1995, Vol. 23, nr 1, s. 246 (chronologia wydarzeń); J. Darski, *Estonia. Historia...*, s. 49.

poddana okupacji. W okresie przejściowym Rada Najwyższa, jako tymczasowy organ, miała podejmować działania zmierzające do przywrócenia Estonii niepodległości. Tego samego dnia premierem został Edgar Savisaar, a szefem „najmniejszego, najuboższego i najmniej doświadczonego” Ministerstwa Spraw Zagranicznych – Lennart Meri, który w pierwszych dniach urzędowania sam obsługiwał faks będący na wyposażeniu jego urzędu. Wizy zapraszany przez Estonię gościom nadal wydawała radziecka administracja. Dnia 19 kwietnia 1990 r. doszło do spotkania estońskich polityków (Arnolda Rüütela, Edgara Savisaara i ministra bez teki Endela Lipmaana) z Michailem Gorbaczowem i premierem ZSRR Nikołajem Ryżkowem. Estońska delegacja odrzuciła propozycję konfederacji w ramach ZSRR, a Rada Najwyższa 8 maja 1990 r. przywróciła nazwę Republika Estońska. W związku z tym 14 maja 1990 r. Gorbaczow uznał Uchwałę o statusie państwowym Estonii za nieważną¹².

Na Łotwie zjazd założycielski Łotewskiego Frontu Ludowego miał miejsce w dniach od 8 do 10 października 1988 r. W 1989 r. język łotewski stał się językiem państwowym republiki (5 maja), 27 lipca 1989 r. łotewska Rada Najwyższa przyjęła Uchwałę o samodzielności gospodarczej, a 28 lipca 1989 r. Deklarację suwerenności państwowej Łotwy. Wszelkie radzieckie akty miały podlegać ratyfikacji przez Radę Najwyższą Łotwy. W 1990 r. został wykreślony zapis o kierowniczej roli partii komunistycznej (11 stycznia), a dzień później przyjęto Ustawę o godle, fladze i hymnie Łotewskiej SRR. 15 lutego 1990 r. Rada Najwyższa przyjęła Deklarację w sprawie niepodległości państwowej Łotwy, w której domagano się niezależności państwowej i potępiono rezolucję łotewskiego parlamentu z 1940 r. o przyłączeniu do ZSRR. W wyborach do Rady Najwyższej Łotwy 18 marca 1990 r. Łotewski Front Ludowy uzyskał 68,2% głosów i 131 mandatów na 201. Przewodniczącym Rady Najwyższej został Anatolijs Gorbunovs, a premierem Edvīns Bressis. Po niepomyślnych rozmowach z Michailem Gorbaczowem Rada Najwyższa Łotwy ogłosiła 4 maja 1990 r. Deklarację o przywróceniu niepodległości Republiki Łotewskiej. Deklaracja przywracała konstytucję z 1922 r., ale wstrzymywała jej obowiązywanie, z wyjątkiem zapisów mówiących, że Łotwa jest niepodległą republiką demokratyczną, a suwerenem jest łotewski naród. Konstytucja ZSRR i Łotewskiej SRR zostały uchylone, ale niektóre ich zapisy miały obowiązywać w okresie przejściowym¹³.

Republiki bałtyckie, wykorzystując prawo z 26 kwietnia 1990 r., energicznie rozwijały współpracę między sobą. W dniu 12 maja 1990 r. w Tallinie przedstawiciele Litwy, Łotwy i Estonii wznowili działalność Rady Państw Bałtyckich, powołanej na mocy porozumienia z 12 września 1934 r. Zobowiązali się wspierać wzajemnie w procesie odzyskiwania niepodległości. Na pierwszym spotkaniu Rady Państw Bałtyckich w Jurmale na Łotwie 6 czerwca 1990 r. postanowiono powołać prezydium i sekretariat. Republiki uznały też wzajemnie swój status wynikający z przyjętych deklaracji

¹² P. Vares, O. Zurjari, *Foreign Policy*, s. 61-62; J. Darski, *Estonia. Historia...*, s. 50-51, 53.

¹³ J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Warszawa 2004, s. 107-112, 129-130; *Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigródzki, Lublin 2005, s. 360.

niepodległości i postanowiły realizować wspólną strategię w rozmowach z ZSRR. Na kolejne spotkanie w Jurmale, 27 lipca 1990 r., zaproszono Borysa Jelcyna, który wyraził poparcie dla dążeń republik bałtyckich i zapowiedział podjęcie z nimi rozmów dwustronnych¹⁴.

Uzyskanie wsparcia ze strony Rosji, która rozwijała „poziome stosunki” z republikami związkowymi, było wielkim sukcesem republik bałtyckich. Dnia 5 sierpnia 1990 r. Savisaar zrezygnował z podpisania nowej umowy związkowej i przestał realizować rozporządzenia radzieckiego rządu na terytorium Estonii. W dniu 15 sierpnia 1990 r. Litwa i Rosja zawarły precedensowy układ o współpracy gospodarczej na rok 1991. Tego samego dnia Savisaar rozpoczął w Moskwie rozmowy z Borysem Jelcynem, zakończone 12 stycznia 1991 r. podpisaniem układu o współpracy gospodarczej i politycznej. Dnia 14 stycznia 1991 r. Borys Jelcyn odwiedził Tallin i podpisał dokumenty o wzajemnym uznaniu suwerenności Rosji i trzech republik bałtyckich¹⁵.

Rosyjskie działania zagrażały planom Michaiła Gorbaczowa podpisania nowej umowy związkowej. W tej sytuacji 24 grudnia 1990 r. Gorbaczow zapowiedział przeprowadzenie ogólnopaństwowego referendum (17 marca 1991 r.) na temat przyszłości ZSRR, a w styczniu 1991 r. podjął zbrojną interwencję na Litwie i Łotwie. 20 stycznia 1991 r. radzieckie oddziały specjalne zajęły na kilka godzin budynek Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Rydze. Zginęło pięciu cywilów. Republiki bałtyckie mimo radzieckiej presji zrezygnowały z przeprowadzenia na swym terytorium ogólnoradzieckiego referendum. Przeprowadziły natomiast własne głosowania dotyczące niepodległości. Litwa uczyniła to 9 lutego 1991 r., Estonia i Łotwa – 3 marca 1991 r. W Estonii 77,8% uprawnionych do głosowania opowiedziało się za przywróceniem niepodległości, na Łotwie – 64%. Tylko pozornie był to niski wynik. W 1989 r. Łotysze stanowili jedynie 52% ludności republiki¹⁶.

Próba odsunięcia Michaiła Gorbaczowa od władzy drogą zamachu stanu 19 sierpnia 1991 r. przyspieszyła decyzję Łotwy i Estonii o zakończeniu okresu przejściowego. Rada Najwyższa Estonii 20 sierpnia 1991 r. podjęła Uchwałę o niepodległości państwowej Estonii, Rada Najwyższa Łotwy 21 sierpnia 1991 r. uchwaliła Deklarację o całkowitej i natychmiastowej niepodległości Łotwy. ZSRR uznał niepodległość wszystkich trzech republik 6 września 1991 r.¹⁷

Dużo trudniejszym zadaniem niż nawiązanie rzeczywistej współpracy między republikami związkowymi było dla republik bałtyckich zaistnienie na arenie międzynarodowej. Rada Państw Bałtyckich 5 września 1990 r. przyjęła oświadczenie, że *przywrócenie całkowitej niepodległości Litwy, Łotwy, Estonii powinno być przedmiotem międzynarodowej debaty podczas rokowań w sprawie likwidacji skutków II wojny światowej i częścią procesu helsińskiego*. Oświadczenie to, wydane przed konferencją poświęconą Niem-

¹⁴ J. Darski, *Estonia. Historia...*, s. 168-169; AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1.

¹⁵ J. Darski, *Estonia. Historia...*, s. 54-55; AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1; „Nationalities Papers” 1995, Vol. 23, nr 1, s. 247 (chronologia wydarzeń).

¹⁶ J. Zieliński, *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych...*, s. 132.

¹⁷ *Tamże*, s. 134; *Rosja Putina. Leksykon*, red. A. Głowacki, A. Stępień-Kuczyńska, Łódź 2004, s. 289.

com (2+4), miało przypomnieć, że rozwiązanie kwestii Niemiec nie oznacza likwidacji wszystkich skutków II wojny światowej. Jak zaznaczono w oświadczeniu: *ZSRR nigdy nie miał i nie ma pełnomocnictw do reprezentowania Litwy, Łotwy, Estonii*¹⁸.

Tak sformułowane stanowisko republik bałtyckich stawiało państwa trzecie, uznając integralność terytorialną ZSRR, w trudnej sytuacji. Dotyczyło to także Polski.

STANOWISKO POLSKIEGO MINISTERSTWA SPRAW ZAGRANICZNYCH WOBEC NIEPODLEGŁOŚCIOWYCH DĄŻEŃ ESTONII I ŁOTWY

Polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ) w 1990 r. wyraźnie różnicowało swe stanowisko wobec republik związkowych ZSRR, w zależności od ich aspiracji niepodległościowych. Odrębne traktowanie zarezerwowano dla republik bałtyckich, które posiadały przed wojną własne państwa, a ich inkorporacja do ZSRR była w rzeczywistości bezprawna¹⁹. Szczególne traktowanie republik bałtyckich, wielokrotnie podkreślane przez ministra spraw zagranicznych Krzysztofa Skubiszewskiego, nie oznaczało uznania ich niepodległości, a jedynie poparcie „prawa do odzyskania niepodległości”. W 1990 r. polskie MSZ stało na stanowisku, że status republik bałtyckich pozostaje nierozstrzygnięty, ponieważ ich rządy nie były w stanie kontrolować własnych granic, terytorium ani gospodarki. Duże zakłady pracy pozostawały w gestii radzieckiej administracji²⁰.

Po wejściu w ZSRR w życie ustawy z 26 kwietnia 1990 r. Polska starała się rozszerzać kontakty z republikami bałtyckimi na zasadach zbliżonych do stosunków z państwami suwerennymi, podjęła starania o otwarcie konsulatów generalnych w Rydze i Wilnie. Krzysztof Skubiszewski kierował się jednak zasadą ostrożności w stosunkach z ZSRR. Osobiście był przekonany, że droga do niepodległości państw bałtyckich będzie miała charakter długotrwałego procesu i wieloletniego wysiłku i nie nastąpi na skutek przyjęcia takiej lub innej deklaracji²¹.

Z polskiego punktu widzenia współpraca z Łotwą i Estonią była łatwiejsza niż z Litwą. Stopniowe przywracanie niepodległości praktykowane przez obie te republiki pol-

¹⁸ AMSZ, sygn. 35/97, Nota informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1.

¹⁹ K. Skubiszewski, *Przełom na wschodzie. Oświadczenie dotyczące pewnych kwestii polityki wschodniej złożone w dniu 26 VIII 1991 r. w Warszawie*, [w:] tenże, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989-1993*, Warszawa 1997, s. 166.

²⁰ AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna Grzegorza Kostrzewy-Zorbasza „Stan stosunków Litwy, Łotwy i Estonii z ZSRR i Federacją Rosyjską oraz z Polską” z 14 IX 1990 r., w. 1.

²¹ AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1; K. Skubiszewski, *Polska wobec narodów sąsiedzkich na wschodzie. Odpowiedź na debatę poświęconą polityce wschodniej, udzieloną w Senacie 7 IX 1990 r.*, [w:] tenże, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości...*, s. 74; tenże, *Wywiad dla Gazety Wyborczej z 24 I 1991 r., przeprowadzony przez Edwarda Krzemienia i Marka Rapackiego*, [w:] tenże, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości...*, s. 110; J. Strzelczyk, *Ucieczka ze Wschodu. Rosja w polskiej polityce 1989-1993*, Warszawa 2002, s. 46; A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989-2012*, Kraków 2013, s. 68.

ski MSZ oceniał jako działanie pragmatyczne, natomiast decyzje Litwy traktowano jako niekonsekwentne i pozbawione elastyczności. Poza tym polski stosunek do Łotwy i Estonii był pozbawiony uprzedzeń i ładunku emocjonalnego. Polacy mieszkający na Łotwie i w Estonii nie stali się zakładnikami stosunków polsko-łotewskich i polsko-estońskich. Na Łotwie Polska wspomagała kursy języka polskiego, a współpraca z Itą Kozakiewicz, przewodniczącą Towarzystwa Kultury Polskiej „Polonia” i osobą powszechnie szanowaną, układała się bardzo dobrze. Kilkutysięczna grupa Polaków mieszkająca w Estonii (3008 osób) nie domagała się politycznego czy organizacyjnego wsparcia²².

Polska starała się rozwijać z republikami radzieckimi kontakty międzyresortowe i regionalne na poziomie nie tylko władz republikańskich, ale miejskich i odpowiednich instytucji. W razie wygaśnięcia obowiązujących umów (np. w 1990 r. wygasły umowy kulturalne zawarte w 1987 r.) można było kontynuować współpracę z republikami bez podejmowania negocjacji i angażowania Moskwy. Taką współpracę podjęto w kwestii telewizji. Dzięki porozumieniu zawartemu przez Andrzeja Drawicza, prezesa Komitetu Radia i Telewizji, z jego łotewskim odpowiednikiem od lipca 1990 r. na Łotwie można było odbierać pierwszy program polskiej telewizji publicznej. W wielu sprawach nie można było jednak pominąć radzieckiej administracji. Polska skierowała do Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSRR wnioski o otwarcie polskiego konsulatu w Rydze z odpowiedzialnością na Estonię (Łotwa nie domagała się wzajemności). Estonia chciała też otworzyć na zasadzie wzajemności przedstawicielstwo handlowe w Warszawie. Sprawę z ramienia polskiego MSZ prowadził wiceminister spraw zagranicznych Jerzy Makarczyk²³.

Dużo trudniejsze było dla Polski rozwijanie z Łotwą i Estonią stosunków rządowych. Krzysztof Skubiszewski przyjmował łotewskich i estońskich polityków, nie chciał jednak, by zadrażniało to stosunki z ZSRR. W dniach 20-22 marca 1990 r. delegacja Frontu Ludowego Łotwy (Janis Jurkans, Andrejs Kaluss, Ita Kozakiewicz, Ryszard Szklennik, Edvin Vanags, Valentina Zeile, Andris Vejspalis) złożyła wizytę w sejmie. Gdy jednak łotewski premier Ivars Godmanis wraz z ministrem spraw zagranicznych Janisem Jurkansem zgłosił chęć odwiedzenia Polski, MSZ zwlekał z wystosowaniem zaproszenia do momentu wizyty Krzysztofa Skubiszewskiego w Moskwie, zaplanowanej na 10-15 października 1990 r.²⁴

Wicedyrektor Departamentu Europy w polskim MSZ Grzegorz Kostrzewa-Zorbas w notatce informacyjnej z 14 września 1990 r. zalecał jednak intensyfikację stosunków

²² AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1; M. Kirch, A. Kirch, *Ethnic Relations. Estonias and Non-Estonias*, „Nationalities Papers” 1995, Vol. 23, nr 1, s. 44; J. Strzelczyk, *Ucieczka ze Wschodu...*, s. 179.

²³ Archiwum Senatu (dalej: AS), Komisja Spraw Zagranicznych, sygn. 29/15, Protokół posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych Senatu 5 IX 1990 r., s. 42, 51; AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1.

²⁴ AS OKP Biuro Zagraniczne (dalej: BZ), sygn. 19/323, Kontakty zagraniczne OKP; AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1. Wizyta premiera Ivarsa Godmanisa i ministra spraw zagranicznych Janisa Jurkana doszła do skutku 13-14 VI 1991 r. Por. J. Strzelczyk, *Ucieczka ze Wschodu...*, s. 179-180.

z Litwą, Łotwą i Estonią, w tym energiczniejsze przechodzenie na poziom rządowy z resortowego, tworzenie prawnych podstaw wzajemnych stosunków, które ułatwiłyby następnie zawarcie międzypaństwowych traktatów. Zalecał wsparcie republik bałtyckich w ich dążeniu do włączenia się w proces KBWE oraz prace ONZ. Zalecał też rozwijanie stosunków gospodarczych, przyjęcie łotewskiej delegacji i nawiązanie bliższych stosunków z Estonią. Wskazał również na konieczność wypracowania wspólnego stanowiska republik bałtyckich i Polski w kwestii obwodu kaliningradzkiego wobec pogłosek, że niektóre koła w ZSRR i Niemczech zamierzały osiedlić tam Niemców wysiedlanych z innych części ZSRR, czemu Polska była zdecydowanie przeciwna²⁵.

Na przełomie listopada i grudnia 1990 r. do Estonii i na Łotwę udał się Grzegorz Kostrzewa-Zorbas z projektem deklaracji o wzajemnych stosunkach. W Rydze rozmawiał także o otwarciu polskiego konsulatu i odzyskaniu budynku, który przed wojną był własnością Polski²⁶.

POLSKIE STANOWISKO WOBEC MIĘDZYNARODOWEJ AKTYWNOŚCI ŁOTWY I ESTONII

Republiki bałtyckie po przyjęciu niepodległościowych deklaracji podjęły energiczne działania, by sprawę swej niepodległości umiędzynarodowić. Naturalnym miejscem ich aktywności zewnętrznej był proces KBWE, ożywiony zresztą z inicjatywy samego Michaiła Gorbaczowa, który pragnął doprowadzić do przyjęcia deklaracji porządkującej nową sytuację w Europie²⁷.

Estonia podjęła energiczne starania, by republiki bałtyckie włączyć w proces przygotowawczy KBWE. W dniach 3-4 maja 1990 r. w Tallinie doszło w tej sprawie do spotkania antykomunistycznych i demokratycznych klubów z państw środkowoeuropejskich. Z ramienia Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego (OKP) przybył senator Tadeusz Kłopotowski²⁸. Sajudis reprezentował Petras Vaitiekūnas, deputowany do Rady Najwyższej Republiki Litewskiej, czeskie Forum Obywatelskie – Václav Jordan. Premier Estonii Edgar Savisaar przedstawił delegatom plan zwołania w Tallinie 19-20 maja 1990 r. konferencji z udziałem przedstawicieli środkowoeuropejskich demokratycznych klubów parlamentarnych od Estonii po NRD i Słowenię, w celu uzgodnienia programu działań, koordynowanego przez powołany wspólnie sekretariat. Savisaar chciał, by w procesie helsińskim uznano demokratyzację wschodniej Europy za element zmniejszenia ryzyka wojennej konfrontacji, podobnie jak częściową demilitaryzację, jak to nazwał – „pasa europejskiego”. Chciał także, by zasadom uchwalonym

²⁵ AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1.

²⁶ J. Strzelczyk, *Ucieczka ze Wschodu...*, s. 167.

²⁷ P. Vares, O. Zurjari, *Foreign Policy*, s. 61-62; A. Bloed, Dwadzieścia lat procesu KBWE. Od konfrontacji do współpracy, Warszawa 1995, s. 54-55.

²⁸ AS OKP BZ, sygn. 19/338, Wyjazdy zagraniczne. Posłowie i senatorowie delegowani przez OKP; także AS OKP BZ, sygn. 19/343.

przez KBWE nadać moc wiążącą poprzez wymóg ratyfikacji. Zasadniczym celem zaś było znalezienie sposobu na włączenie sprawy trzech republik bałtyckich do porządku dziennego konferencji KBWE na szczycie, zaplanowanej pod koniec roku w Paryżu. Tym zadaniem miałby się zająć planowany przez niego sekretariat²⁹.

Koncepcję Savisaara bezwarunkowo poparł przedstawiciel Sajudisu. Vaclav Jordan zwrócił uwagę na inną możliwą formę zaangażowania w proces helsiński, poprzez udział w Obywatelskim Zgromadzeniu Helsińskim, oddolnym ruchu społecznym, zapoczątkowanym spotkaniami w Krakowie, Pradze i Budapeszcie. Akt końcowy z 1975 r. przewidywał udział w procesie KBWE organizacji pozarządowych i osób fizycznych. Zapis ten długo pozostawał martwy, ponieważ nie wypracowano mechanizmów wykonawczych z powodu braku zainteresowania taką formą uczestnictwa ze strony państw bloku radzieckiego. Dopiero w Dokumencie końcowym konferencji przeglądowej KBWE w 1989 r. postanowiono zaakceptować koncepcję grup obywatelskich monitorujących realizację postanowień KBWE. Państwa zobowiązały się szanować prawo jednostek do kontrolowania realizacji zasad KBWE przez swe rządy i do stowarzyszania się w tym celu. Działania te mogły być podejmowane zarówno na terenie własnego państwa, jak i poprzez inicjatywy międzypaństwowe. Vaclav Jordan poinformował, że I Obywatelskie Zgromadzenie Helsińskie odbędzie się w Pradze (19-21 października 1990 r.) pod przewodnictwem Jaroslava Sabaty z Czechosłowacji i Mienta Jana Fabera z Holandii³⁰.

Odrębne stanowisko przedstawił senator Tadeusz Kłopotowski, wyraźnie niechętny powołaniu stałego sekretariatu. Przeciwwstawił estońskiej propozycji koncepcję współpracy w rejonie Morza Bałtyckiego w zakresie bezpieczeństwa, gospodarki, kultury, edukacji, ekologii, sieci komunikacyjnych. Poinformował o polsko-szwedzkiej inicjatywie zwołania konferencji bałtyckiej z udziałem Czechosłowacji. Pierwsze spotkanie przygotowawcze do konferencji premierów państw bałtyckich, poświęcone środowisku naturalnemu Morza Bałtyckiego, odbyło się jeszcze w kwietniu 1990 r. (26-27 kwietnia). Przybyły delegacje z Polski, Szwecji, ZSRR, Finlandii, Danii, RFN, NRD, Norwegii, Czechosłowacji i Komisji EWG. Radziecki delegat potwierdził udział w konferencji bałtyckiej premiera ZSRR. Dopuszczał również, by w składzie radzieckiej delegacji zasiadali przedstawiciele trzech republik bałtyckich. W Sztokholmie przygotowano wstępny projekt Deklaracji Morza Bałtyckiego (*Baltic Sea Declaration*). Zamierzano położyć nacisk na fakt, że Bałtyk łączy, a nie dzieli, zaś przemiany demokratyczne sprzyjają skutecznej ochronie jego środowiska naturalnego. Na spotkaniu w Sztokholmie nie planowano tworzenia nowych mechanizmów i struktur, ale rzeczywistą realizację istniejących zobowiązań, przede wszystkim konwencji helsińskiej. Planowano rozszerzyć kompetencje Komisji Helsińskiej (Komisja Ochrony Środowiska Morskiego Bałtyku, organ wykonawczy konwencji helsińskiej) powołanej

²⁹ AS OKP BZ, sygn. 19/334, T. Kłopotowski, Sprawozdanie z udziału w konferencji przygotowawczej w Tallinie 3-4 V 1990 r. z 9 V 1990 r.

³⁰ A. Bloed, *Dwadzieścia lat procesu KBWE...*, s. 28; AS OKP BZ, sygn. 190/334, T. Kłopotowski, Sprawozdanie z konferencji w Tallinie...

w 1974 r. Konieczny był transfer wiedzy i technologii. Natomiast nie planowano tworzenia wspólnego funduszu bałtyckiego, co nie ograniczało możliwości dwustronnych rozwiązań w kwestii pomocy³¹.

Senator Kłopotowski proponował, by na przewidzianym przez Savisaara majowym spotkaniu zająć się udziałem republik bałtyckich w konferencji bałtyckiej. Jego zdaniem szczupłe grono obecnych świadczyło o niewielkim zainteresowaniu północną Europą ze strony demokratycznych działaczy z krajów położonych na południe od Czechosłowacji. Proponował też, by nie zapraszać nikogo z NRD, co wciągnęłoby uczestników konferencji w sprawy ogólnoniemieckie. Koncepcję powołania sekretariatu uznał za zbyt pochopną³².

Propozycja Kłopotowskiego nie zyskała poparcia. Większość zebranych stanęła na stanowisku wciągnięcia do współpracy całego „pasa europejskiego”, łącznie z NRD, a północny wymiar spotkania miano podkreślić poprzez zaproszenie przedstawicieli Szwecji i Finlandii. Zebrani delegaci postanowili, że jeden z uczestników spotkania uda się do Sofii, Bukaresztu i Lublany, by zapewnić obecność tamtejszych parlamentarzystów na spotkaniu w Tallinie. Majową konferencję zamierzano zatytułować: „Konferencja konsultacyjna: bieżące przemiany polityczne w Europie a proces helsiński” (Consultative Conference: Current Political Transitions in Europe and the Helsinki Process). Dla każdej delegacji przeznaczono 20-minutowe wystąpienie. Celem spotkania miało być przygotowanie rezolucji o udziale trzech republik bałtyckich w procesie KBWE oraz ogólnej deklaracji o dalszej działalności i powołaniu sekretariatu³³.

Konferencja konsultacyjna w Tallinie odbyła się zgodnie z zapowiedziami 19-20 maja 1990 r. OKP reprezentowali senator Tadeusz Kłopotowski i poseł Henryk Michalak. Przybyły też delegacje parlamentarzystów Frontu Ludowego Estonii, Sajudisu, Frontu Ludowego Łotwy, Forum Obywatelskiego i Społeczeństwa przeciw Przemocy z Czechosłowacji. Węgrzy nie dotarli, ponieważ nie uzyskali zgody ZSRR na przelot z Moskwy do Tallina. Obserwatorem obrad był A. Maruszow, członek Międzyregionalnej Grupy Demokratycznych Deputowanych ZSRR. Delegaci przedyskutowali formy współpracy parlamentarzystów krajów Europy Wschodniej i Środkowej, zarówno suwerennych, jak i dążących do uznania ich suwerenności. Delegaci Czechosłowacji postulowali, by w trakcie konferencji KBWE przedyskutować zaproszenie organizacji i ruchów obywatelskich. Przyjęto propozycję delegacji czechosłowackiej, by następne spotkanie odbyło się w sierpniu 1990 r. w Bratysławie. Organizacji podjęło się Społeczeństwo przeciw Przemocy i Związek Węgrów na Słowacji. W programie tego spotkania miał znaleźć się postulat zwiększenia kontaktów parlamentarzystów republik bał-

³¹ AS OKP BZ, sygn. 190/334, T. Kłopotowski, Sprawozdanie z konferencji w Tallinie... Konwencja o ochronie środowiska morskiego obszarów Morza Bałtyckiego została zawarta w 1974 r. z inicjatywy Finlandii. Podpisały ją oprócz Finlandii: Dania, NRD, RFN, Polska, Szwecja, ZSRR. Por. I. Śmigierska-Belczak, *Współpraca w regionie Morza Bałtyckiego. Rada Państw Morza Bałtyckiego*, s. 175, [online] <http://www.kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/kwartalnik/archiwum/Documents?ISmigierska-Belczak9.pdf>, 14 VII 2015; AMSZ, sygn. 11/95, Pilna notatka z 8 V 1990 r., w. 1.

³² AS OKP BZ, sygn. 190/334, T. Kłopotowski, Sprawozdanie z konferencji w Tallinie...

³³ Tamże.

tyckich z parlamentarzystami Europy Zachodniej, a szczególnie eurodeputowanymi. W trakcie dyskusji Savisaar usłyszał liczne głosy o potrzebie wspólnych działań w celu uznania suwerenności republik radzieckich³⁴.

Estoński postulat powołania stałego sekretariatu ponownie spotkał się ze sprzeciwem polskiej delegacji. Zdaniem Kłopotowskiego republiki bałtyckie usiłowały tą drogą nadać konferencjom konsultacyjnym cykliczny charakter. Na wniosek delegatów OKP powołano zamiast sekretariatu doraźny komitet organizacyjny w celu prowadzenia bieżących spraw. Dla zapewnienia ciągłości miał do niego zostać włączony przedstawiciel Estonii³⁵.

W swym sprawozdaniu z obrad Tadeusz Kłopotowski nie wyjaśnia, z jakiego powodu sprzeciwiał się powołaniu sekretariatu. Najwyraźniej jednak unikał jakiegokolwiek instytucjonalizacji ruchu zapoczątkowanego przez Estonię. Udział w takim zinstytucjonalizowanym procesie mógłby być wyrazem faktycznego uznania niepodległości Estonii. Kłopotowski nie omieszczał też podkreślić, że sama obecność przedstawicieli OKP w Tallinie stanowiła liczący się wyraz poparcia dla niepodległościowych dążeń państw bałtyckich³⁶.

W Tallinie delegaci OKP zachowali też odrębne stanowisko w kwestii zaproszenia na następne spotkanie przedstawicieli Ukrainy i Białorusi. Republiki bałtyckie chciały, by w konferencji brali udział parlamentarzyści tych republik radzieckich, które ogłosiły wejście na drogę do niepodległości. Z tego powodu nie zamierzali zapraszać deputowanych z Ukrainy i Białorusi. Kłopotowski i Michalak uważali, że należy stworzyć forum wzajemnych spotkań politycznych, które w dalszej perspektywie mogłoby stać się złącznikiem regionalnej współpracy międzypaństwowej. Z tego powodu dążyli do zaproszenia przedstawicieli Białoruskiego Frontu Demokratycznego i Ukraińskiego Ruchu Narodowego³⁷.

Na koniec spotkania delegaci przyjęli rezolucję zredagowaną w języku angielskim w formie apelu do państw stron KBWE o zaproszenie przedstawicieli republik bałtyckich na konferencję na szczycie. W apelu przypomniano, że poczynając od 1939 r., państwa bałtyckie były przez mocarstwa traktowane przedmiotowo. Na skutek niemiecko-radzieckich porozumień z sierpnia i września 1939 r. zostały poddane radzieckiej okupacji, a następnie włączone do ZSRR. Chociaż wiele demokratycznych państw nigdy nie uznało ich inkorporacji za zgodną z prawem, to po zakończeniu wojny, wbrew założeniom Karty Atlantyckiej, Litwa, Łotwa i Estonia – państwa członkowskie Ligi Narodów – nie odzyskały niepodległości. W apelu wskazywa-

³⁴ AS OKP BZ, sygn. 19/334, T. Kłopotowski, H. Michalak, Sprawozdanie z I konferencji konsultacyjnej „Zmiany polityczne w Europie a proces helsiński”, w Tallinie 19-20 V 1990 r., z 27 V 1990 r.; AS OKP BZ, sygn. 19/338, Wyjazdy zagraniczne. Posłowie i senatorowie delegowani przez OKP; AS OKP BZ, sygn. 19/340; także AS OKP BZ, sygn. 19/343.

³⁵ AS OKP BZ, sygn. 19/334, T. Kłopotowski, H. Michalak, Sprawozdanie z I konferencji konsultacyjnej...; AS OKP BZ, sygn. 19/338, Wyjazdy zagraniczne. Posłowie i senatorowie delegowani przez OKP; AS OKP BZ, sygn. 19/340; także AS OKP BZ, sygn. 19/343.

³⁶ AS OKP BZ, sygn. 19/334, T. Kłopotowski, H. Michalak, Sprawozdanie z I konferencji konsultacyjnej...

³⁷ Tamże.

no następnie, że narody Estonii, Łotwy i Litwy jasno dały wyraz woli odzyskania niepodległości. Ich Rady Najwyższe uznały za niebyłe i nieważne podjęte w 1940 r. decyzje o włączeniu swoich państw do ZSRR. Następnie proklamowały przywrócenie niepodległości: Litwy 11 marca, Estonii 30 marca, Łotwy 4 maja 1990 r. Niepodległość tych krajów była kwestią międzynarodową, a warunkiem bezpieczeństwa i stabilności w Europie była likwidacja skutków naruszenia prawa międzynarodowego dokonana w stosunku do nich. Sukces planowanej konferencji KBWE zależał od przywrócenia sprawiedliwości dziejowej, a wśród jej uczestników powinny być się znaleźć Estonia, Łotwa i Litwa³⁸.

Na zakończenie obrad przyjęto także komunikat prasowy. Informowano w nim, że uczestnicy konferencji uznali, iż polityczne przemiany zachodzące w republikach bałtyckich mają charakter podobny do procesów demokratyzacji przebiegających w środkowej Europie. Powinno się to wziąć pod uwagę przy przygotowaniach do konferencji KBWE. Odnowienie otwartej i demokratycznej Europy wymaga, by Akt końcowy KBWE był nie tylko podpisany, ale i ratyfikowany, tak by mógł stać się źródłem międzynarodowego prawa. Zaapelowano, by strony KBWE poparły przyjęcie republik bałtyckich do swego grona. Zapowiedziano kontynuowanie spotkań, w tym kolejne, które powinno się odbyć w Bratysławie. Uczestnicy wyrazili także oburzenie, że reprezentantom węgierskiego Związku Wolnych Demokratów uniemożliwiono udział w pracach konferencji³⁹.

Pierwszym spotkaniem międzynarodowym z udziałem Łotwy i Estonii stała się jednak bałtycka konferencja zorganizowana w Ronneby. Zgodnie z założeniami polskiego MSZ miała być okazją do oficjalnego wystąpienia przedstawicieli republik bałtyckich na międzynarodowym spotkaniu. W czerwcu i lipcu 1990 r. Krzysztof Skubiszewski zachęcał Szwedów, by nie rezygnowali z zaproszenia obok ZSRR także republik związkowych. Polsce chodziło nie tylko o Litwę, Łotwę i Estonię, ale także o Rosję i Białoruś. W lipcu sugestię zaproszenia Rosji i Białorusi przekazał do Sztokholmu ambasador *ad personam* Józef Wiejacz, pełnomocnik ministra do spraw współpracy bałtyckiej. Skubiszewski był przekonany, że władze w Moskwie łatwiej zgodzą się na udział republik bałtyckich, gdy grono zaproszonych będzie szersze. W efekcie do Moskwy udał się szwedzki sekretarz stanu do spraw zagranicznych Jean-Pierre Olov Schori z propozycją udziału premierów republik związkowych na zasadzie obserwatorów, z prawem do wygłoszenia przemówienia. Sprawę udziału republik związkowych ambasador Józef Wiejacz poruszył także w rozmowie z radcą radzieckiej ambasady Walerijem Poliakovem 30 lipca 1990 r. Zdaniem Grzegorza Kostrzewy-Zorbasa Polska odegrała zasadniczą rolę w doprowadzeniu, wbrew niechęci ZSRR, do udziału Litwy, Łotwy, Estonii, Białorusi i Rosji w konferencji bałtyckiej, realizując tym samym swoją koncepcję dostosowania polityki zagranicznej do procesu „pluralizacji” ZSRR⁴⁰.

³⁸ AS OKP BZ, sygn. 19/343, Tekst apelu uzgodnionego w Tallinie 19-20 V 1990 r.

³⁹ AS OKP BZ, sygn. 19/343, Tekst komunikatu prasowego z konferencji w Tallinie 19-20 V 1990 r.

⁴⁰ AMSZ, sygn. 11/95, Pilna notatka J. Wiejacza z 2 VIII 1990 r., w. 1; AMSZ, sygn. 35/97, Notka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1.

Konferencja w Ronneby odbyła się w dniach 2-3 września 1990 r. Przybyli przedstawiciele państw bałtyckich, Norwegii, Czechosłowacji i Komisji Europejskiej. Ku irytacji Polski zaproszenie odrzuciła Litwa, argumentując, że zaproponowany jej delegacji status był nie do przyjęcia. Przedstawiciele republik bałtyckich występowali w ramach delegacji radzieckiej, niemniej pod własnymi flagami. Od czasu II wojny światowej była to pierwsza okazja przypomnienia losu republik bałtyckich. Poza tym w Ronneby przyjęto ważny akt międzynarodowy, jakim była Deklaracja Morza Bałtyckiego⁴¹.

Wysiłki republik bałtyckich, by włączyć się w proces KBWE, zakończyły się tylko częściowym sukcesem. W dniach 1-2 października 1990 r. doszło do spotkania ministrów spraw zagranicznych państw KBWE w Nowym Jorku, w ramach przygotowań do szczytu paryskiego, na którym miano przygotować dokument końcowy KBWE. Na spotkaniu pojawili się ministrowie spraw zagranicznych republik bałtyckich dzięki zaproszeniu ministrów państw skandynawskich, którzy wprowadzili ich na obrady w charakterze swoich gości. Gest wobec ministrów Litwy, Łotwy i Estonii uczynił również Krzysztof Skubiszewski, odbywając z nimi spotkanie⁴².

Natomiast na paryskim szczycie w dniach 19-21 listopada 1990 r. ZSRR postanowił położyć kres tej demonstracji. Jego delegat zaprotestował przeciwko udziałowi przedstawicieli republik bałtyckich poza składem delegacji radzieckiej i zażądał usunięcia ich z sali obrad. Przyjęcie Karty Paryskiej Nowej Europy (21 listopada 1990 r.), która głosiła zakończenie „ery konfrontacji i podziału w Europie”, odbyło się bez udziału Litwy, Łotwy i Estonii. Niemniej incydent zwrócił uwagę na problem trzech republik⁴³.

W 1991 r. Polska zajęła wstrzemięźliwe stanowisko wobec interwencji radzieckich sił specjalnych w republikach bałtyckich. Na drugi dzień po radzieckiej interwencji w Rydze, 21 stycznia, polski rząd wyraził zaniepokojenie aktami przemocy dokonywanymi wobec narodu i instytucji republik bałtyckich, zaznaczając, że wywołują one oburzenie polskiego społeczeństwa. Wyrażał też nadzieję na pokojowe rozwiązanie problemów i poszanowanie dążeń narodów republik bałtyckich. Rzeczywiście polskie społeczeństwo poprzez swoją parlamentarną reprezentację wyrażało większe oburzenie wydarzeniami na Litwie i Łotwie, niż czynił to rząd. Poseł Mieczysław Gil wystąpił z propozycją, by utworzyć misję państw bałtyckich przy polskim sejmie. Skubiszewski zgodził się na otwarcie biur informacyjnych, tym bardziej że litewskie było już w trakcie organizacji⁴⁴.

⁴¹ AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1. Tekst *Baltic Sea Declaration* dostępny na stronie: <http://www.helcom.fi/Aboutus/Conventionandcommitments/Ministerialdeclarations/RonnebyDec/1990.pdf>, 17 VII 2015.

⁴² P. Vares, O. Zurjari, *Foreign Policy*, s. 62; A. Bloed, *Dwadzieścia lat procesu KBWE...*, s. 54-55; K. Skubiszewski, *Wywiad dla nowojorskiego „Nowego Dziennika” 13-14 X 1990 r. udzielony Bolesławowi Wierzbiańskiemu*, [w:] tenże, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości...*, s. 96.

⁴³ P. Vares, O. Zurjari, *Foreign Policy*, s. 63; A. Bloed, *Dwadzieścia lat procesu KBWE...*, s. 55; AMSZ, sygn. 35/97, Notatka informacyjna z 14 IX 1990 r., w. 1.

⁴⁴ J. Strzelczyk, *Ucieczka ze Wschodu...*, s. 172-173.

W czerwcu 1991 r. rząd Jana Krzysztofa Bieleckiego postanowił zaprosić do Polski premiera Łotwy z wizytą roboczą. Ivars Godmanis przybył z ministrem spraw zagranicznych Janisem Jurkansem i liczną delegacją. Spotkał się z Janem Krzysztofem Bieleckim i Krzysztofem Skubiszewskim. Rozmowy prowadzone w przyjaznej atmosferze nie odbywały się jednak w zupełnej zgodzie z protokołem należnym premierom niepodległych państw. Polskie władze nie zdecydowały się też udekorować trasy przejazdu łotewskiej delegacji (biegnącej obok radzieckiej ambasady) flagami Łotwy. Niemniej była to pierwsza zagraniczna wizyta łotewskiego rządu, uwieńczona podpisaniem przez ministrów spraw zagranicznych Deklaracji o polsko-łotewskiej przyjaźni i współpracy. Zapowiedziano w niej wznowienie w dogodnym momencie stosunków polsko-łotewskich⁴⁵. Podobne traktaty zamierzano podpisać z Litwą i Estonią.

Stopniowo jednak formuła dwutorowości: utrzymywania zarówno stosunków z ZSRR, jak i z jego republikami związkowymi stosowana przez polski MSZ w polityce wschodniej wyczerpywała się. Krzysztof Skubiszewski w przemówieniu wygłoszonym w sejmie 27 czerwca 1991 r. twierdził, że Polska popiera aspiracje niepodległościowe republik bałtyckich, ich udział w konferencjach międzynarodowych, ale w granicach określonych prawem międzynarodowym. Jednak konferencja ministrów transportu państw bałtyckich zaplanowana w Szczecinie na koniec czerwca 1991 r. została odwołana ze względu na *brak możliwości zapewnienia udziału wszystkich zainteresowanych stron w sposób je satysfakcjonujący*. Pod znakiem zapytania mogły stanąć inne polskie inicjatywy, jak spotkanie miast bałtyckich przewidziane na wrzesień 1991 r. w Gdańsku⁴⁶.

Sierpniowy pucz w Moskwie zmienił sytuację w republikach bałtyckich, które, jak to określił Krzysztof Skubiszewski: *zaczęły realizować atrybuty swej niezależności wobec ZSRR*. W tej sytuacji przy akceptacji premiera Jana Krzysztofa Bieleckiego Skubiszewski ogłosił 26 sierpnia gotowość nawiązania z tymi republikami normalnych stosunków międzypaństwowych. Było to równoznaczne z uznaniem ich niepodległości. Przyjęta formuła wynikała z faktu, że polski rząd na uchodźstwie nie uznał inkorporacji państw bałtyckich, a rządy Tadeusza Mazowieckiego i Jana Krzysztofa Bieleckiego uznawały tę aneksję za nielegalną. Rząd potwierdził tę decyzję 27 sierpnia, a 29 sierpnia delegacja polskiego MSZ w składzie: Grzegorz Kostrzewa-Zorbas, Mariusz Maszkiewicz, Joanna Strzelczyk udała się do Wilna, Rygi i Tallina z listem premiera Bieleckiego zawierającym propozycję wznowienia stosunków dyplomatycznych z Polską. Pozytywne odpowiedzi nadchodziły bardzo szybko: Litwy 2 września 1991 r., z Łotwy 5 września, a Estonii 9 września. Tym samym doszło do wznowienia stosunków między Polską a państwami bałtyckimi⁴⁷.

W sprawie niepodległości Estonii, Litwy i Łotwy 30 sierpnia 1991 r. uchwałę przyjął także Senat. Podkreślono w niej, że rząd Rzeczypospolitej Polskiej nie uznał anek-

⁴⁵ Tamże, s. 179-180.

⁴⁶ K. Skubiszewski, *Kierunki polityki zagranicznej, przemówienie wygłoszone w sejmie 27 VI 1991 r.*, [w:] tenże, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości...*, s. 152-153.

⁴⁷ P. Łossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 247; R. Kupiecki, K. Szczepanik, *Polityka zagraniczna Polski 1918-1994*, Warszawa 1994, s. 253, 294; na s. 294 podają jako datę wznowienia stosunków z Łotwą 30 VIII 1991 r. J. Strzelczyk, *Ucieczka ze Wschodu...*, s. 263-264.

sji państw bałtyckich dokonanej na mocy paktu Ribbentrop–Mołotow. Polska popierała pokojowe dążenia państw bałtyckich do odzyskania niepodległości i z radością powitała przejście przez ich rządy i parlamenty rzeczywistej kontroli nad terytorium państwa. Proklamowanie niepodległości przez Łotwę i Estonię i faktyczne wykonanie deklaracji niepodległości Litwy z 1990 r. zostało w Polsce przyjęte jako realizacja idei niepodległościowej. Senatorowie wyrażali nadzieję na przyjazny rozwój stosunków z tymi państwami. W wyniku dyskusji przeprowadzonej w Komisji Spraw Zagranicznych Senatu do deklaracji dodano najpierw zdanie wyrażające nadzieję na poszanowanie praw polskiej mniejszości na Litwie, a następnie na terenie wszystkich trzech państw bałtyckich⁴⁸.

ZAKOŃCZENIE

W wywiadzie dla „Trybuny” udzielonym w kwietniu 1991 r. Krzysztof Skubiszewski określił polską politykę wschodnią, politykę dwutorowości, jako pionierską, wywołującą zainteresowanie innych państw europejskich⁴⁹. Nie ukrywał jednak, że jest ona asymetryczna na korzyść ZSRR. Nawiązanie i rozszerzanie kontaktów z republikami związkowymi było obciążone ryzykiem nadwężenia stosunków z ZSRR. W szczególności dotyczyło to republik bałtyckich, które dążyły do niepodległości i zabiegały w tej sprawie o międzynarodowe wsparcie. Skubiszewski nie chciał, by Polska stała się stroną w stosunkach i sporach między republikami a federacją. Tolerował więc praktykę, by niektóre sugestie rządów i deputowanym republik bałtyckich przekazywali polscy parlamentarzyści. Najlepiej udokumentowane są wyjazdy do Estonii senatora Tadeusza Kłopotowskiego.

Z perspektywy czasu polska polityka wschodnia może się wydawać zbyt ostrożna. Pytanie, czy polska dyplomacja reagowała wystarczająco szybko na postępujący rozkład ZSRR, zadawał sobie już 30 sierpnia 1991 r. członkowie Komisji Spraw Zagranicznych Senatu⁵⁰. Krzysztof Skubiszewski unikał takich dylematów, mocując swoją politykę w prawie międzynarodowym i istniejącym stanie faktycznym. Trudno było zresztą oczekiwać, że Polska w sytuacji, gdy na jej terytorium stacjonowały wojska radzieckie, otwarcie poprze proces godzący w integralność terytorialną swego wschodniego sąsiada.

Polskie wsparcie dla dążeń republik bałtyckich i szybkie nawiązanie stosunków z nimi spotkało się zresztą z uznaniem ich przedstawicieli. Po przyjęciu Litwy, Łotwy i Estonii do ONZ (17 września 1991 r.) w Konsulacie Generalnym Polski w Nowym Jorku odbyło się 18 września przyjęcie na cześć prezydentów państw bałtyckich.

⁴⁸ AS, sygn. 29/31, Posiedzenie Senackiej Komisji Spraw Zagranicznych 30 VIII 1991 r., s. 8, 17; *Wybrane dane o pracy Senatu RP 1989-1999*, Kancelaria Senatu RP, czerwiec 1999, s. 12, [online] <http://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/defaultopisy/193/.../ot-250.pdf>, 20 VII 2015.

⁴⁹ K. Skubiszewski, *Nowa polityka zagraniczna, wywiad dla „Trybuny” nr 81, z 6-7 kwietnia 1991 r. udzielony Wiesławowi S. Dębskiemu i Markowi Siwcowi*, [w:] tenże, *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości...*, s. 124.

⁵⁰ AS, sygn. 29/31, Posiedzenie Komisji Spraw Zagranicznych Senatu z 30 VIII 1991 r.

Uroczystość zorganizowała misja Rzeczypospolitej Polskiej przy ONZ na prośbę organizacji Baltic Appeal to the United Nations (BATUN), kierowanej przez Estończyka Urmasa Wompę. BATUN wybrała polski konsulat, gdy do Nowego Jorku dotarło oświadczenie Skubiszewskiego o uznaniu przez Polskę niepodległości tych państw. Nie bez znaczenia były też dobre stosunki polskiego konsula generalnego z konsułami państw bałtyckich, w tym Litwy – Anicetasem Simutisem. Gospodarzem przyjęcia był ambasador Robert Mroziewicz i konsul Wiesław Bednarz. Prezydentom Litwy, Łotwy, Estonii towarzyszyli ich ministrowie spraw zagranicznych, delegacje towarzyszące, przedstawiciele organizacji BATUN, przedstawiciel środowisk ukraińskich i polskich, burmistrz Nowego Jorku David N. Dinkins⁵¹. Było to niejako symboliczne uznanie dla roli Polski w procesie ponownego wprowadzania republik bałtyckich na międzynarodową scenę.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie, sygnatury: 35/97, wiązka 1; 11/95, wiązka 1; 39/97, wiązka 1.

Archiwum Senatu w Warszawie.

Zespół Komisja Spraw Zagranicznych, sygnatury: 29/15, 29/31.

Zespół OKP Biuro Zagraniczne, sygnatury: 19/323, 19/334, 19/338, 19/343.

Źródła opublikowane

Baltic Sea Declaration, [online] [http://www.helcom.fi/Aboutus/Convention and commitments/Ministerial declarations/RonnebyDec/1990.pdf](http://www.helcom.fi/Aboutus/Convention%20and%20commitments/Ministerial%20declarations/RonnebyDec/1990.pdf).

Skubiszewski K., *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989-1993*, Warszawa 1997.

Wybrane dane o pracy Senatu RP 1989-1999, Kancelaria Senatu RP, czerwiec 1999, [online] <http://www.senat.gov.pl/download/gfx/senat/pl/defaultopisy/193/.../ot-250.pdf>.

Literatura

Basiński E., *Polska – ZSRR. Kronika faktów i wydarzeń, 1944-1971*, red. T. Cieślak, Warszawa 1973.

Bloed A., *Dwadzieścia lat procesu KBWE. Od konfrontacji do współpracy*, Warszawa 1995.

Darski J., *Estonia. Historia, współczesność, konflikty narodowe*, Warszawa 1995.

Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989-2012*, Kraków 2013.

Kirch M., Kirch A., *Ethnic Relations. Estonias and Non-Estonias*, „Nationalities Papers” 1995, Vol. 23, nr 1.

Kupiecki R., Szczepanik K., *Polityka zagraniczna Polski 1918-1994*, Warszawa 1994.

⁵¹ AMSZ, sygn. 39/97, List J. Surdykowskiego z Nowego Jorku z 23 IX 1991 r. do MSZ, w. 1. BATUN była organizacją zabiegającą o międzynarodowe uznanie niepodległości republik bałtyckich.

- Lesage M., *La crise du fédéralisme soviétique*, „La documentation française” 1990, nr 4905/5 (ten numer ma charakter całościowego opracowania).
- Łossowski P., *Litwa*, Warszawa 2001.
- Rosja Putina. Leksykon*, red. A. Głowacki, A. Stępień-Kuczyńska, Łódź 2004.
- Strzelczyk J., *Ucieczka ze Wschodu. Rosja w polskiej polityce 1989-1993*, Warszawa 2002.
- Systemy polityczne państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. W. Sokół, M. Żmigrodzki, Lublin 2005.
- Śmigierska-Belczak I., *Współpraca w regionie Morza Bałtyckiego. Rada Państw Morza Bałtyckiego*, [online] <http://www.kolegia.sgh.waw.pl/pl/KES/kwartalnik/archiwum/Documents?ISmigierska-Belczak9.pdf>.
- Vares P., Zurjari O., *Foreign Policy*, „Nationalities Papers” 1995, Vol. 23, nr 1.
- Zieliński J., *Instytucjonalizacja przemian ustrojowych na Litwie, Łotwie i w Estonii*, Warszawa 2004.

Dr hab. Agnieszka Małgorzata KASTORY – magister historii, doktor nauk humanistycznych w zakresie nauk o polityce, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie historii. Adiunkt w Katedrze Historii Współczesnej Instytutu Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Jagiellońskiego. Najważniejsze publikacje to: *Rozbiór Rumunii w 1940 roku* (2002), *Żegluga dunajska w polityce międzynarodowej w XX wieku* (2011). Obecnie prowadzi badania na temat roli posłów i senatorów Obywatelskiego Klubu Parlamentarnego w kształtowaniu polskiej polityki zagranicznej w latach 1989-1991.